

<<< Önceki Bölüm: İktisadın Krizi ve Felsefe

Ekonomi, felsefe ve iktisadın¹ kendi içlerinde, kendi aralarında ve başkalarıyla aralarında çok yönlü karmaşık bir etkileşim vardır. Ama özellikle us ötesi temellerinin² ana hatlarına bakıldığında; iktisat, felsefeden doğup beslendi; ekonomi, varolan iktisadi çözümlere ve yargılara bağlı olarak biçimlenir; felsefe, ekonominin bir ürünüdür.

Tarihsel gelişim bakımından; önce ekonomi belirdi; onu felsefe izledi; sonra iktisat gelişti; en sonunda iktisadi düşünme ekonomiyi etkiledi. Bu bölümde iktisat, felsefe ve ekonomi arasındaki temel etkileşimi tarihsel beliriş sırasını izleyerek anlatıp bunun nasıl kaotik bir zihne yol açtığını gösteriyorum.

Felsefe ekonominin ürünüdür

Ege kıyılarında gelişen felsefi düşünmenin Atina'da formel, düzenli halini alması, felsefenin başlangıcı olarak görülür.

Uygarlığın, milattan önce 4. binyılda Basra Körfezi'nde başladığı benimsenir. Türklerle aynı kökten olduğu da ileri sürülen, eklemeli bir dili (İng. "agglutinative language") kullanan göçebelerin Sami dilleri kullanan yerlilerle birlikte yaşamaya başlamasının sonrasında ilk kentsel yaşam, uygarlık, oluştu. Buna göre, uygarlığın kökeninde çok dilliliğin ya da daha genel olarak çok kültürlülüğün olduğunu düşünebilirsin. Ayrıca kaydetmemde yarar var ki ilk kentlerin oluşumuna baktığında, Basra Körfezi'nden Anadolu'ya, Hindistan'a, Doğu Akdeniz'e ulaşan ticari ilişkilerin izlerini görürsün.

Bir mit insan, topluluk ve doğa koşullarıyla uyumlu olacak biçimde gelişmişse o mitte düşündüğünde onun hakikiliğini kendiliğinden sorgulamazsın. Ortak mitik temeller üzerine kurulmuş akıllara haiz insanların yaşadığı bir bölgede mitin sorgulanması, mite tartışılmaz hakikilik sağlar. Fakat birbirlerinden temelde farklı mitler, aynı insan, topluluk ve doğa koşullarıyla uyumlu olabilir.

İster altta yatan insan, topluluk ve doğa koşullarındaki farklılıklardan dolayı olsun ister koşullar aynı olmasına karşın gelişimlerinin tarihsel farklılıklarından dolayı olsun birbirinden farklı iki mitle akılları temellenen iki topluluktan insanlar, birbirleriyle ilişkiye geçtiklerinde mitler sorgulanır olur ve bu sorgulamadan pürüzsüzce hakikiliğe varılamaz. Farklı mitlerin karşılaşmasından sonra, mitlerle dile gelen eminliklere dayanmayan, o eminlikleri tartışılabilir kılan felsefi düşünmenin başlayacağını kestirebilirsin. Keza ilk kentlerden kalan yazılı belgelerde bunun izleri bulunur. Uygarlıkla birlikte felsefi düşünme başlasa bile bunun sonucunda kaçınılmaz olarak düzenli felsefenin belireceğini varsaymamalısın. Farklı mitler karşılaştıklarında ortaya çıkan gerilimin, söz konusu mitlerin sentezi olan tek bir mitin oluşmasıyla ya da varolan mitlerin topluluk davranışını olanaklı kılacak biçimde uyumlu hale gelmesiyle de kalkacağını düşünebilirsin ki tarihsel belgeler bunu doğrular niteliktedir.³

Uygarlıkla birlikte felsefi düşünme yer yer belirse bile, mitik düşünme zamanla onu ikame eder. Uygarlık düzenli felsefenin oluşumu için yeterli değildir. Uygarlıkla birlikte zorunlu olarak gelişen yalnızca dağınık, bir parlayıp sonra da sönüp giden felsefi düşünme süreçleridir.

Uygarlığın zorunlu sonucu olmadığını gördüğün felsefenin doğrudan ekonominin mi zorunlu sonucu olduğuna bakarsan açıkça zora başvurmadan zenginliği oluşturma, artırma ve bölgeler, dönemler ve kişiler arasında transfer etme süreçlerinden oluşan ekonominin temelinde değiş tokuş ilişkileri yatar. Düzenlilik gösteren değiş tokuş ilişkilerinin, dolayısıyla ekonominin uygarlıktan önce de bulunduğunu ve uygarlığı güdülediğini düşünmen yanıltıcı olmaz.

Akılları farklı mitlerle temellenen insanların ekonomik ilişkiye girmeleri, felsefi düşünme gereksinimini doğurur; ancak felsefenin insanların bilinçli olarak, yani zaman ayırıp düzenli biçimde yaptıkları bir etkinlik olması için yeterli değildir. Ekonominin varlığı, felsefe için gereklidir ancak yeterli değildir.

Felsefi düşünmenin gelişimi, bölgeler arası ticaretin başat ekonomik etkinlik olduğu

Ege'deki kıyı kentlerinde ivme kazandı. Düzenli felsefe, bölgeler arası ilişkilere dayalı zenginlik oluşumunun olağanüstü hız ve yoğunluk kazandığı bir bölge ve dönemde ortaya çıktı. Ancak felsefi düşünme, yazma, tartışma ve öğrenim, ekonomik olarak verimli birer etkinlik olduktan sonra disiplin olarak felsefe söz konusu oldu.

Felsefenin ekonominin ürünü olduğu savı, yalnızca felsefenin ortaya çıkışının açıklanmasıyla sınırlı değildir. Bunun ötesinde bir yandan felsefenin parlaması ve sönükleşmesi de ekonomik gelişmelere bağlı oldu; diğer yandan tek tek felsefi etkinliklerin gerçekleşmesi ekonomik yasalara tabi oldu.

9. yüzyılda başlayan İslam Rönesansı, bir ucu Çin'e ulaşan kıtalar arası diyebileceğin kara ticaret yolları ağıyla Akdeniz üzerinde sürüp giden deniz ticaret yolları ağının birleştiği bölgede gerçekleşti. Zaman olarak da, ticaret yollarının bu iki ağını birleştiren Müslümanların hızla sermayelerini artırdığı bir döneme rastladı.

15. ve 16. yüzyılda Rönesans, uluslararası ticaret ve mali ilişkilerin kontrol merkezi olarak sermaye birikiminin hızla arttığı İtalyan kentlerinde ortaya çıktı ve felsefi çalışmalar hızla ivmelendi.

Aydınlanma, Avrupa'nın kıtalar arası ticaretin merkezine yerleşmesini izledi. Ekonomik ilişkilerdeki büyüme olağanüstüydü ve oluşan sermayenin kontrolünü eline geçirmek üzere Avrupa çapında savaşım, eşi benzeri daha önce görülmemiş boyutlardaydı.

Formel akademik felsefenin ortaya çıkışı ve gelişimi de uluslararası ticarete yönelik seri imalatın gelişimini izledi.

Aklın Kuşku Hali'nde felsefenin gelişiminin ekonomik belirlenişini özetle şöyle dile getirdim:

Düşünmenin ürünlerinin çoğaldığı, istisnai düşünürlerin görünür olduğu dönemler, sermayenin olağanüstü hızlı artmasına karşılık gelen süreçlerin geliştiği ya da bir bölgeye olağanüstü boyutlarda sermaye aktarıldığı ya da durgunlaşan olağanüstü bir sermaye

birikiminin muhafaza edilmeye ve giderek yeniden canlandırılmaya çalışıldığı dönemlere denk gelir.⁴

Ekonominin felsefeye etkisi, yalnızca genel olarak felsefenin temel gelişimi bakımından ekonomik olarak belirlenmesi düzeyinde değildir. Felsefi etkinliklerde bulunan insanların tek tek davranışları da içinde buldukları ekonomik koşullara bağlıdır. Felsefeyle uğraşanların felsefe hocası, düşünür, yazar olarak felsefi etkinliklerine bakıldığında da bunların başta arz talep yasası olmak üzere iktisadi yasalara uygun gerçekleştiğini gözleyebilirsiniz. En basitinden bir filozofun yazdıkları iyi gelir getiriyorsa hem içerik hem biçim yönünden benzer felsefi çalışmalarda artış olur.⁵

Her birine iktisadi açıklamalara alternatif, temelde ya öznel değerlendirmelere ya da öznellik değerlendirmelerine dayalı, tartışmalı ayrı ayrı açıklamalar getirebileceğin tek tek durumlara baktığında kafa karıştırıcı olan, genel gidişata toplu olarak baktığında açıkça ortaya çıkar; ekonomi felsefi çalışmaların gelişimini belirliyor.

İktisat, felsefeden doğup beslenir

Felsefe, ekonomiye bağlı geliyor. Pekiyi, bu da dahil olmak üzere ekonomideki kuralları insan nasıl fark etti?

İktisat ile felsefe arasındaki ilişki, ağacın dallanması ya da çocuğun doğumu eğretilmeleriyle anlatılabilir. Dallanmada, dalın ağaçla bağlantısı kesilmez; dalı, ağacın bir parçası olarak görürsün. Çocuğun doğumuysa, bir ayrılmayı dile getirir. Çocuk, annenin bir parçasıyken doğumla ayrılır; ama çocukla anne arasındaki fiziksel bir bağlantı olmamasına karşın güçlü bir bağ vardır. Ekonomideki belli kurallara hissedilir uygunluklar, iktisadi yasalar olarak önce felsefe içinden görüldü. Ama iktisat felsefenin bir dalı olmadı; bu konuda söyleyebileceğin iktisadın felsefeden doğduğudur.

Thales yaygın bir biçimde felsefenin başlangıcına oturtulur. Thales'in köken olarak Fenikeli olduğunu, Batı Anadolu'da Milet'te bir Yunanlı olarak yaşadığını, ticaretle uğraştığını,

Akdeniz’de farklı kültürlerle karşılaşacağı birçok yolculuğa çıktığını kestiriyoruz. Anlatılan bir öyküye göre,⁶ gökteki olayları inceleyen Thales, bir yıl zeytin verimliliğinin olağanın çok üstünde gerçekleşeceğini anlamış. Borçlanıp, alabildiği tüm zeytinyağı imalathanelerini satın almış. Mevsimi geldiğinde zeytin bol olunca zeytinyağı imalathanelerinin o yıl çok kazandıracağı anlaşılmış ve fiyatları artmış. Thales, elindeki tüm zeytinyağı imalathanelerini yüksek fiyatla satıp borcunu ödedikten sonra kalan parayla zenginleşmiş.

Thales’e atfedilen zenginleme öyküsünde biri diğerinin içine yuvalanmış iki iktisadi çözümleme bulunuyor. Zeytinyağı imalathanelerine talep, türetilmiş taleptir ve bu konu ayrıntılı olarak layıkıyla yirminci yüzyılda incelendi. Olası üretim şoklarına bağlı olarak belirsizlikte verilen finansal kararların incelenmesi halen sürüyor. Gelişkin iktisadi çözümlerinin felsefenin en eski dönemlerinde bile yapıldığını söyleyebilirsin. Ancak bunlar iktisadi yasaları saptayıp iktisadi kuramları formüle ederek düzenli bir disiplin olarak iktisadın oluştuğu biçiminde yorumlanamaz.

Marx’ın *Das Kapital*’inde felsefenin erken döneminde iktisadi kuramların geliştirildiğinin izlerini görebilirsin. *Kapital*’in bir yerinde yine Marx’ın filozofluğu ağır basar. Marx, “eş değer biçimi” (Alm. *die Äquivalentform*) anlatırken Aristoteles’e değinir ve şöyle der:

Aristoteles’in dehası, metaların değer ifadesinde bir eşitlik ilişkisinin olduğunu görmesidir.⁷

Marx, mübadele sürecini (Alm. *der Austauschprozeß*) irdelerken de Aristoteles’e gönderme yapar:

“Çünkü her malın kullanımı iki yönlüdür. Bunlardan biri, şeyin esas içeriğine özgüdür, öteki değildir; bir sandaletin giyilebilmesi ve mübadele edilebilmesi gibi. Her ikisi de sandaletin kullanımlarıdır, çünkü sandaleti kendisinde olmayan bir şeyle, örneğin yiyeceklerle değiştiren kimse de sandaletten sandalet olarak yararlanır. Ama, bu yararlanma, onun olağan kullanılış biçimiyle olmamıştır. Çünkü sandalet mübadele edilmek için yapılmamıştır.”(Aristoteles, “*De Rep.*” 1. I, c.9.)⁸

Antik dönemin diğer filozoflarından kalan metinlerin bazılarında olduğu üzere Aristoteles'in hem Nikomakhos'a Etik'inde hem de Politika'sında iktisadi kuramlar olarak niteleyebileceğin saptamalara rastlarsın. Ama felsefenin ayrı bir dalı olarak iktisat henüz söz konusu değildir. Felsefi düşünceler yer yer iktisadi düşünme olarak yorumlanabilecek durumlara girse de iktisat, hiç bir zaman felsefenin bir dalı haline gelmedi.

Daha ayrıntılı olarak değineceğim üzere iktisat, 18. yüzyılın sonlarına doğru Adam Smith'in Ulusların Zenginliği kitabıyla felsefeden ayrılıp ekonomide gözlenen kuralları saptayan bağımsız bir disiplin olarak ortaya çıktı. İktisadi saptamalarla ekonomik gelişmeler arasında hissedilir, kalıcı uyumsuzluklar belirdikçe krizlere girildi. İktisat, aştığı krizlerini kendine felsefeden yeni temeller bularak aştı.

Kısaca iktisat felsefeden doğup beslendi.

Ekonomi, iktisatla biçimlenir

İktisat, felsefeden kaynaklanmasına ve felsefenin ekonomik bir ürün olmasına karşın iktisadın iç içe geçmiş üç daireden en içerideki olduğunu düşünürsen düşüncen, eksik ve yanıltıcı olur.

İktisadi yöntem ve kavramları eleştirdiğim kitabımda "kendi kendisini dolduran beklentiler"e (İng. "*self-fulfilling expectations*") örnek olarak verdiğim kurgusal seçim olayı, iktisadi düşünmenin ekonomiye etkisinin "asıl" olanla "gerçek" olan arasında karmaşaya yol açan fiili ayrımlara nasıl neden olabileceğini gösteriyor:

Üç olası durum varsa, topluluktaki herkes bunlardan birincisinin gerçekleşmesini arzuluyorsa, ikinci olasılığı topluluktakilerin bir bölümü hiç istemediğinden üçüncü ve ikinci olasılıklar arasında kaldığında şiddetle ikinciyi savunuyorsa, üçüncü olasılığı da ikinciye karşı şiddetle savunan bir başka grup varsa ve neyin gerçekleşeceği oylamayla belirlenecekse, oylamadan önce birincisinin oy alamayacağı beklentisi yayılırsa, bir bölümü hiç olmazsa ikincinin olması için, bir bölümüyse hiç olmazsa üçüncünün olması için birinci

lehine oy kullanmazlar, böylece beklenti doğru çıkmış olur. “Aslında herkes birinciyi istiyordu,” diye düşünülse de artık «asıl»la «gerçekleşme» arasındaki özdeşlik bağıntısı tamamen kopmuştur.⁹

Bu örnekte seçim sonuçlarına göre birinci durumu isteyen hiç kimse görünmüyor. Görüntü bu. Pekiyi herkesin birinci durumu istememesini nasıl niteleyeceksin; “gerçekten” diye mi, “hakikaten” diye mi yoksa “aslında” diye mi? Diğer yandan biliyorsun ki herkes birinci durumu istiyor. Pekiyi herkesin birinci durumu istemesini nasıl niteleyeceksin; “gerçekten” diye mi, “hakikaten” diye mi yoksa “aslında” diye mi?

“Gerçek”, “hakiki” ve “asıl” konusunda yaşanan karmaşayı, ussal bir kurguya dayanan seçimin ne olduğunu sorgulayarak aşılabilirsin. Ancak ekonomik gelişmeler her ne kadar ussal kurgularla kontrol altına alınmaya çalışılsa da işleyişi ussal olarak kurulmamıştır. Yani seçim için “amacına hizmet etmiyor” diye düşünebilirsin ama piyasa mekanizması için aynı şeyi söyleyemezsin. Piyasa mekanizması, bu konuda ne düşünürsen düşün, ne istersen iste, ne yaparsan yap varsa vardır, yoksa yoktur. Seçim gibi sana bana bağlı olarak varlık kazanan şeylerden farklı olarak piyasa mekanizması gibi sana doğrudan gerçeklik olarak yansıyan ekonomik olgular, görüntü aslına uygun olmasa bile gerçektir.

Thales’in zenginlemede olduğu gibi iktisadi düşünme, tek tek insanların ekonomik durumunu doğrudan etkilediği gibi durum saptaması ve beklenti oluşumu aracılığıyla iktisadi düşünme, topluca bakıldığında ekonomik gelişmeye ne ve nasıl olacağını doğrudan belirler.

İktisadi düşünme, -ekonomi, felsefe ve iktisadın iç içe geçmiş daireler olduğu görüşünü kökten sarsacak biçimde- ekonomiyi doğrudan etkiler. İktisadın yöntem ve kavramlarını eleştirdiğim kitabımda şöyle diyorum:

Nasıl ki, ağaçtan düşen her elma dahi bir fizikçi değilse, ekonomik eylemde bulunan herkesin de iktisatçı olması gerekmez. Fakat elmanın başından geçen hiçbir şey onun eylemi olarak düşünülmezken, insanın başından geçenlerin doğallıkla açıklanamayan yanları

eyleme yorulur. Eylemler niyet, alışkanlık ve benzeri etmenlerle kurallılık arz edip davranışlar olarak düşünülebilir olduklarında, bilgi olarak düşünülen, davranışın yönlendirilmesinde etkin olan zihnilikler belirir. “Elma hangi doğa kurallarına tabi olduğunu bilse ne olur, bilmese ne olur,” diye gayet rahatlıkla düşünebilecek fizikçiden farklı olarak iktisatçı vardığı sonuçların insanlara ulaşması karşısında bununla da ilgilenme durumunda kalır: Sonuçların bilinmesiyle o sonuçlara götüren koşullar da değişir.¹⁰

Kaotik iktisatçı zihni

İdeal olarak bilim insanı, içinde yaşadığı koşulların dışına çıkarak yükselip konusuna yukarıdan toptan bakar. Yükselip yukarıdan baktığı konusu, insanın dışında gördükleridir. Bilim insanı ideal olarak dışa yukarıdan bakar.

Dışa yukarıdan bakışla oluşan görüş, ussalsa bilimseldir. Dış sonu görülmez biçimde sürekli yayılır, sonu görülmez biçimde sürekli değişir; halbuki us, yani tutarlı düşünme, ancak sonu görüneni kavrar, o da değişmez parçacıklardan oluştuğunca, yani süreklilik olarak değil ayrıklıkların birleşmesinden oluşan bir bütün olarak. Us, sonsuzluğu da ancak sonluluk olarak, sürekliliği de ancak ayrıklık olarak tanıyabilir. Us, bu bakımdan görmezden gelmesi gereken çelişkileri temelinde barındırmak zorundadır.

Schumacher’e yazdığı 12 Temmuz 1831 tarihli mektuptan Gauss’un bu sorunu fark ettiğini ve açık gönüllülükle dile getirdiğini görebilirsiniz:

Matematikte hiçbir zaman izin verilemeyecek olan sonsuz büyüklüğün tamamlanmış bir şeymiş gibi kullanılmasını protesto ediyorum. Sonsuz yalnızca, aslında diğerleri sınırsız büyürken belli bazı oranların istendiği kadar yaklaştığı sınırlardan konuşmak için sözün gelişi söylenen bir şeydir.¹¹

Tutarlı düşünmenin kaçınılmaz olarak çelişki barındıran temelleri olduğunu söylemek, ilk bakışta onun olanaksızlığını ima eder gibidir. Olanaksız olan usun yalnızca mükemmelliğidir. Bir kez bunun farkına varılması, bilim insanını usu terke sürüklemeyi, aksine bir yandan

Gauss'un tavrında gördüğün üzere belli konularda dikkati ve titizliği geliştirir, diğer yandan usun kendi içine kapanmasını önleyip sürekli gelişime açık kılar.

Bu usun tamamlanmamışlığı sorunu asıl konuyla doğrudan ilgili değil, ama birazdan iktisat için dile getireceğim sorunla karıştırılmaması için burada açıkça dile getirdim.

Yine genel olarak bilimler için söz konusu olacak gözlemin gözleneni değiştirmesi sorununu da iktisada özgü olan sorunla karıştırılmaması için burada dile getirmekte yarar var. Yukarıdan bakış, bakılan dışı değiştirebilir. Çıplak gözle görülmesi mümkün olmayan çekirdek altı dünyada olup bitenler, onu gözlemek için kullandığın araçlar tarafından gözlem öncesi ya da sonrasında farklı olacak biçimde değiştirilir. Yine de değişen, yukarıdan bakışı olanaklı kılan sabitlikler değildir. Ne kuralların ne de maddi tözel içeriğin değiştiğini düşünürsün. Aracın gözlenende olup biteni değiştirmesi, altta yatan konusunda yapılacak sınamaları olanaksızlaştırılmaz, zorlaştırır.

Dikkatini bizzat yukarıdan bakışa yöneltirsen kendi iç'ine baktığını fark edersin. Bilim felsefesi, yukarıyla iç'in zihni ayrışması ve fiili birliğinde gelişir. Hem yukarı hem iç, bilimin incelediği konunun dışındadır. Bilimsel düşünme üzerine düşünme olarak bilim felsefesi, hangi özel bilimsel konu olduğundan bağımsız biçimde dışı dışlayarak yapılabilir. Bir bilim olarak iktisatla¹² altüst olan tam da bu dışın dışlanabilmesi durumudur.

İktisatçı, dikkatini dışa (yani ekonomiye) yönelttiğinde dışın temelinde yukarıdan bakışın (yani iktisadın) yattığını görür. Yukarıdan bakış, ancak dışın yukarısında olduğunda varlık kazanan kendisinin dışın altında yattığını görür.

İktisat gibi davranışsal ve toplumsal bilimlerden başka bilimlerde yukarıdan bakış dışla uyumlu değilse, bu anlamda hatalıysa bu durumun dıştaki kurallarda ya da tözlerde hiçbir etki yaratmadığını düşünürsün. Yukarı ve dışın birbirlerinden ayrık olduğunu düşünürsün ki bu, dışın saptayabileceğin kurallarının değişmez tek bir küme kural olduğunu ve bunu doğru biçimde saptayan yukarıdan bakışın da tek olduğunu kabul etmene yol açar. Halbuki ekonomi konusundaki görüşün, ekonominin diğer bilimlerle yapacağın yalınkat bir

karşılaştırmasında tözel diyeceğin öğelerindendir. Bu da, yukarıdan farklı farklı bakışların farklı farklı 'dış'lara ve farklı farklı 'dış'ların farklı farklı doğru yukarıdan bakışlara neden olmasının olanağını doğurur.

Hal böyle olunca, bilim felsefesi de karmaşıklaşır çünkü iç, artık farklı farklı yukarıdan bakışlar arasında seçim yapıp istediği dışı seçebilir. Değişen ekonominin tözü ve kurallarıdır. Fizikle karşılaştırsak, yer çekimi katsayısı $9,80665 \text{ m/s}^2$ 'dir ve insanların bunun ne olduğu konusundaki fikriyle değişmez. Ancak, talebin fiyat esnekliğinin varlığının bilinip bilinmemesi, biliniyorsa kaç olarak bilindiği, bizzat talebin fiyat esnekliğini değiştirebilir.

İktisatçılar, bu kaotik durumu genellikle iç, yukarı ve dış arasındaki bağlantıları görmeyeceğin bölümsel yukarıdan bakışlarla elde ettiklerini birleştirerek aşar. Bazen, ussal beklentiler ya da kendi kendisini dolduran beklentiler modellemelerinde olduğu üzere iç, yukarı ve dışın birbirlerine tam olarak uygun olduğu bir durumu saptayıp bunu çözülmüş bir sorun olarak görmenin yolunu bulurlar. Ancak bunlarla sorun ortadan kalkmaz, daha net formüle edilmesinin bir yolu belirir. Dikkatle bakarsan iç, yukarı ve dışın uyumunu sağlayan bu tür durumların tek olmadığı¹³ ve bazı keyfi ölçütlerle bunlardan birinin "asıl" olarak alındığı ortaya çıkar.

Her halükârda iktisat, ayaklarını olabildiğince bu soruna dolandırmadan varlığını sürdürür. Kimi zaman başka konular işlenirken sanki bilinçaltında bu sorun yatıyormuş gibi bir şeyler ortaya çıkar. Değer emek içerikleriyle verili ve tekken malların parasal karşılığı olan fiyatın değerden değer yarasından bağımsız sapabileceği konusuna değinirken Marx'ın söyledikleri bunu çağırır:

Fiyatla değer büyüklüğü arasında nicel uygunsuzluk olasılığı, ya da fiyatların değer büyüklüklerinden sapma olasılığı, demek ki, fiyat biçiminin kendisinde mevcuttur. Bu durum, bu biçimin bir kusuru değildir; tersine kuralların kendilerini ancak kuralsızlığın kör ortalamaları olarak hayata geçirebildiği bir üretim tarzında, bu biçimi uygun bir biçim

haline getirir.¹⁴

Yukarının dışın altında yatması, iç'in bağımsız varlığı bulunmayıp dışın işleyişinde ortaya çıktığını ileri süren maddeciler ile dışın bağımsız varlığı bulunmayıp, iç'in işleyişinde ortaya çıktığını ileri süren idealistler arasında yapılan ayrımı zora sokar.

Maddeciliğe göre her şey maddidir, asıl olan dıştır, maddi dünyadır, gayrisi maddi dünyanın türevleridir. İdealizmde “düşünüyorum” diye dile getirilen için mi yoksa fikirler olarak yukarının mı asıl olduğu muğlaktır; bir ucu solipsizme diğer ucu mutlak göksel fikirlere uzanan bir spektrum da gidilip gelinir; her halükârda maddi dünya, “düşünüyorum”un ya da fikirlerin bir ürünüdür.

İktisatta tamamen maddeci bir görüşle, maddi gerçeklik olarak ekonomi, bireylerin ne düşündüğünün ya da ekonomi üzerine fikirler olarak iktisadın sonucudur. Yani idealist sav, bir biçimiyle maddeci düşünmede ortaya çıkmış gibidir.

Marx'ın 1845'te kaleme aldığı, sonradan “Feuerbach üzerine tezler” diye adlandırılan notlarından birincisinde şöyle yazar:

Şimdiye kadarki maddeciliğin (Feuerbachçılar dahil) tümünün ana tıkanıklığı, nesnenin, gerçekliğin, duyusallığın yalnızca *obje ya da içseyrediş formu* altında ele alınmasıdır; yoksa *duyusal-insani etkinlik, fiiliyat* olarak değil, öznel olarak değil. Bundan dolayı *fiili* yanı, soyut olarak maddeciliğe karşıtlık içinde -tabii ki böyle gerçek, duyusal etkinliği tanımayan-idealizmden geliştirilmiştir. Feuerbach duyusal - düşünce objelerinden gerçekten farklı objelere yönelir; ama insani etkinliği bizzat *nesnel* etkinlik olarak ele almaz. Dolayısıyla fiiliyatı kirli Yahudi görüntü biçimi içinde ele alıp sabitlerken, Hıristiyanlığın özünde yalnızca kuramsal ilişkiyi halis insani ilişki olarak mütalaa eder. Bundan dolayı »devrimci«, fiili-eleştirel etkinliğin anlamını kavramaz.¹⁵

Duyusallığın burada dile getirilen fiililiği, bir yandan zihnen ayrıştırılmış olan iç ile yukarı arasındaki ayrımı ortadan kaldırırken diğer yandan iç ve yukarının birliği olarak

belirginleşen insanın duyuşal etkinliğini, bakışı dış karşısında edilgin olmaktan çıkarır; buna göre bakış bizzat eylemdir.

27 yaşında çiçeği burnunda genç bir felsefe doktoruyken bunları yazan, siyasal olarak doğruluğu takmadan doğrunun peşine teklifsizce düştüğü anlaşılan Karl Marx'ın dile getirdiğini en rahat görülür biçimde iktisatta bulmasına şaşırılmamak gerekir.

>>> **Sonraki Bölüm: Ekonomik gelişmenin üç aşamasında iktisadın temellerindeki değişmeler**

Kaynaklar

Marx, Karl (1867tr): Kapital, 1. Cilt, çevirenler Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap, 2011.

Sarı, Osman (2009): (AdamSmith+Keynes)xSamuelson/Marx, İstanbul: Efkari Yayınlar

Sarı, Osman (2012): Aklın Kuşku Hali, İstanbul: Efkari Yayınlar

Schumacher Heinrich Christian F . ve Carl Friedrich Gauss (1860): Brief-wechsel zwischen C. F. Gauss und H. C. Schumacher, herausg. von C.A.F. Peters, zweiter Band, Altona: Druck von Gustav Esch., 1860.

Notlar

1. "Ekonomi" sözcüğünü İngilizce "economy" ve Almanca "die Wirtschaft" sözcüklerinin; "iktisat" sözcüğünü İngilizce "economics" ve Almanca "die Wirtschaftswissenschaft" sözcüklerinin karşılığı olarak kullanıyorum. Buna göre iktisat, ekonomi üzerine bilimsel düşünme ve fikirler olurken ekonomi, iktisadın konusu olan gerçeklerdir.

2. Us ötesi temelleri fizikten bir örnekle şöyle açıklayabilirim. “Neden kütle çekim kuvveti var?” sorusuna verilen yanıtlar, bu sorunun değil “Neden kütle çekim kuvvetinin var olduğu görüşünü benimsiyoruz?” sorusunun yanıtı oluyor. “Neden kütle çekim kuvveti var?” sorusunun ussal bir yanıtı yok. Bilimsel olanlar dahil her ussallığın us ötesi temelleri bulunur. Kütle çekiminin varlığı da modern fizik biliminin us ötesi bir temelidir.
3. Herhangi bir ilerlemeden geriye dönüşün olamayacağı biçimindeki ard arda gelen gelişmelerin ilerleme olduğunu önvarsayan boş inanca dayalı düşünmeye doğrusal ilerleyen tarih anlayışı dersin felsefi düşünme geliştikten sonra mitik düşünmeye geri dönüş, doğrusal ilerleyen tarih anlayışını yanlışlayan bir olgu olarak önünde durur.
4. Sarı (2012, s. 139)
5. Zengin ailelerin filozof üyelerinin yaptığı felsefi çalışmalar bildik arz talep yasasının dışına çıkıp iktisadi kaygılardan bağımsız gerçekleştiriliyormuş gibi gözükse de zamanla unutulup gidecek nevi şahsına münhasır (İng. idiosyncratic) birer sapma olmayacaksa bu çalışmalar da genel iktisadi yasalara uygun bir gelişim izlemelidir.
6. Thales hakkında yazılanların kurgu mu, yakıştırma mı, yoksa gözlem mi olduğunu ayırt etmek kolay değildir. Thales’e atfen anlatılan bir öykü, muhtemelen onun başından fiilen geçenleri değil bir olasılığı dile getirir. Hal böyle bile olsa anlatılan olasıdır.
7. Marx (1867tr, s. 71)
8. Marx (1867tr, s. 94, dipnot 42)
9. Sarı (2009, s. 281)
10. Sarı (2009, s. 280)
11. Schumacher ve Gauss (1860, s. 269) Almancası şöyledir:

Was nun Ihren Beweis für 1) betrifft, so protestiere ich zuvörderst gegen den Gebrauch einer unendlichen Größe als einer vollendeten, welcher in der Mathematik niemals erlaubt ist. Das Unendliche ist nur eine façon de parler, indem man eigentlich von

Grenzen spricht, denen gewisse Verhältnisse so nahe kommen als man will, während anderen ohne Einschränkung zu wachsen gestattet ist.

12. Burada iktisat için söylediklerim daha genel olarak diğer toplumsal ve davranışsal bilimler için de geçerlidir.
13. İktisatçılar bu durumu “çoklu denge” (İng. multiple equilibria) olarak adlandırdığı durumun özel bir hali olarak görür.
14. Marx (1867tr, s. 109)
15. Aktaran Sarı(2012, s. 153) “İçseyrediş” kavramı için 23. dipnota bakın.